

dr Mirosław Banasik
Dolnośląska Szkoła Wyższa
rawenna2309@interia.pl

SOJUSZNICZY PARADYGMAT KSZTAŁTOWANIA BEZPIECZEŃSTWA MIĘDZYNARODOWEGO

ALLIED PARADIGM OF THE INTERNATIONAL SECURITY SHAPING

Streszczenie: Agresja na Ukrainie i nielegalna aneksja Krymu dokonana przez Federację Rosyjską w 2014 roku doprowadziła do drastycznych, negatywnych zmian w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego i zapoczątkowała konfrontację z Zachodem. W tej sytuacji NATO było zmuszone do podejmowania działań zapobiegawczych. W artykule dokonano oceny kształtującego się paradygmatu zapewniania przez Sojusz bezpieczeństwa w nowej sytuacji międzynarodowej. Jego treści prezentują zmiany jakie dokonały się w relacjach NATO z Rosją na przestrzeni ostatnich kilku lat. W artykule wyjaśniono w jaki sposób Sojusz zapewnia bezpieczeństwo w obszarze odpowiedzialności traktatowej oraz w regionie Morza Czarnego.

Słowa kluczowe: NATO, Federacja Rosyjska, Morze Czarne, bezpieczeństwo, odstraszanie, konfrontacja, agresja.

Summary: Aggression in Ukraine and illegal annexation of the Crimea region carried out by the Russian Federation in 2014 led to drastic and negative changes in the international security environment and initiated confrontation with the West. In this situation, NATO was forced to take precautions. The assessment of the developing paradigm of assuring security by the Alliance in the new international situation is made in the article. Its contents introduce changes which took place in relations of NATO with Russia during the last few years. The article explains the way the Alliance assures security in the area covered by the treaty and in the Black Sea region.

Keywords: NATO, the Russian Federation, the Black Sea, security, deterrence, confrontation, aggression.

Wstęp

Rosyjska interwencja w Gruzji w 2008 roku rozpoczęła ciąg negatywnych, lawinowych zdarzeń, które doprowadziły do dramatycznych zmian w obrazie strategicznego środowiska bezpieczeństwa ukształtowanego po rozpadzie świata dwubiegunowego. Agresja na Ukrainie w 2014 roku i nielegalna aneksja Krymu była pierwszym przypadkiem siłowej zmiany granic i włączenia innego państwa do terytorium agresora od czasów zakończenia II wojny światowej. Zdarzenie to zmieniło percepcję zagrożeń dla świata, a szczególnie dla Europy i bezpośrednich sąsiadów Federacji Rosyjskiej (FR).

Pogwałcenie przez FR międzynarodowych zasad pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego odbyło się wbrew postanowieniom Karty Narodów Zjednoczonych Organizacji Narodów Zjednoczonych, chociaż Rosja jest stałym członkiem ONZ. Pomimo tego, że Rosja podpisała Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Helsinkach w 1975 r., Memorandum Budapesztańskie o Gwarancji Bezpieczeństwa w 1994 r., jest członkiem Rady NATO-Rosja i Rady Europy, to nie wypełnia postanowień dokumentów i ustaleń członkowskich (Banasik 2016, s.7). Świadczy to o tym, że Moskwa bezprecedensowo łamie międzynarodowe prawo, odbudowuje swoją mocarstwowość, prowadzi politykę ekspansji i zastraszania Zachodu.

Konfrontacyjna postawa FR w wymiarze militarnym, stałe podnoszenie wydatków na siły zbrojne i interwencja w Syrii, w połączeniu z antyzachodnią retoryką i niepewną polityką wewnętrzną, budzi uzasadniony niepokój w państwach sąsiadujących, a zarazem obawy NATO co do dalszych zamiarów Kremla. Wydaje się, że największe zagrożenia ukierunkowane są na Państwa Bałtyckie, ze względu na historyczne uwarunkowania i znaczną ilość obywateli rosyjskojęzycznych. Przeprowadzona pomiędzy latem 2014 a wiosną 2015 roku przez Rand Corporation symulacja uderzenia FR na te byłe republiki Związku Radzieckiego uwidoczniała wiele słabości Sojuszu. Zasadnicze wnioski prowadziły do konkluzji, że NATO nie jest w stanie skutecznie obronić terytorium swoich członków przed agresją FR. Okazało się, że do zrealizowania takiego zadania konieczne jest posiadanie co najmniej siedmiu brygad ogólnowojskowych, w tym trzech brygad pancernych wspieranych ogniem artylerii i lotnictwa (Shlapak, Johnson, 2015, s. 1–2). Rezultaty przeprowadzonej gry wojennej stanowiły dodatkowy argument do zmiany strategii NATO, rozmieszczenia wojsk i sposobu prowadzenia działań obronnych w odpowiedzi na agresję FR. Udowodniły również, że Europa nie może obronić się bez Stanów Zjednoczonych (Lyman, 2016).

W aspekcie powyższych uwarunkowań celem artykułu jest dokonanie oceny kształtującego się paradygmatu zapewniania przez NATO bezpieczeństwa w nowej sytuacji międzynarodowej. Jego treści są rezultatem rozwiązania następujących problemów badawczych: 1) Jakie zmiany w ostatnich dwóch latach nastąpiły w relacjach NATO – Rosja?; 2) W jaki sposób Sojusz kształtuje bezpieczeństwo w obszarze odpowiedzialności traktatowej i w regionie Morza Czarnego?

Zmiany w relacjach NATO – Rosja

W ocenie państw NATO rosyjskie fundamenty kształtowania bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej można dostrzec w jej dokumentach doktrynalnych. W nowej Strategii Bezpieczeństwa Narodowego, która jest strategicznym dokumentem planistycznym wyrażającym interesy narodowe, priorytety, a także cele polityczne i działania mające zagwarantować poprawę bezpieczeństwa i stabilny, długotrwały rozwój kraju, daje się zauważyć agresję i krytycyzm wobec Zachodu. Otwarcie artykułuje się, że Stany Zjednoczone i ich sojusznicy niweczą niezależną politykę FR. Moskwa za kryzys imigracyjny obarcza odpowiedzialnością NATO i Unię Europejską. W dokumencie stwierdza się, że Waszyng-

ton i Bruksela są odpowiedzialne za niekonstytucyjny zamach stanu na Ukrainie, co w konsekwencji wykreowało militarny konflikt w pobliżu granic Rosji (Стратегия, 2015, s. 5). W percepcji rosyjskiej, zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego są konsekwencją rozszerzania NATO i budowania infrastruktury na terytorium nowych członków, a także rozmieszczania międzynarodowych pododdziałów w państwach bezpośrednio graniczących z FR.

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego nie jest jedynym dokumentem, który uległ przebudowie w ostatnim czasie. W rezultacie gwałtownych zmian w globalnym środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego dokonano korekt w Doktrynie Militarnej (Военная, 2014), która o rok wyprzedziła Strategię. W dokumencie jednoznacznie wskazano, że NATO stanowi zagrożenie dla Federacji Rosyjskiej. Doktryna Militarna zakłada wykorzystanie Sił Zbrojnych nie tylko na terytorium FR. Niepokój państw byłych republik radzieckich mocno uzależnionych od Rosji pod względem ekonomicznym i energetycznym, (Šešelgytė, 2014, s. 2) wywołują wypowiedzi W. Putina z których wynika, że siły zbrojne FR mogą być użyte w celu ochrony ludności rosyjskojęzycznej znajdującej się poza granicami Rosji¹. Kraje te, obawiają się powtórzenia scenariusza ukraińskiego wyrażającego się destabilizacją instytucji państwa, tworzeniem chaosu i bezprawia. Z kolei w nowej Strategii Morskiej (Морская, 2015) Federacji Rosyjskiej wprowadzonej w życie w połowie ubiegłego roku, skrytykowano plany Sojuszu Północnoatlantyckiego dotyczące przesunięcia instalacji wojskowych w kierunku jej granic. Pominięto niestety fakt, że były to działania podejmowane w konsekwencji agresji FR skierowanej przeciwko Ukrainie.

Decyzje NATO na szczycie w Newport i w Warszawie oraz działania podjęte w ich konsekwencji są usprawiedliwieniem dla Kremla do prowadzenia konfrontacyjnej polityki z Zachodem. Rosja permanentnie dokonuje przedyslokowania wojsk lądowych, szczególnie ciężkich jednostek pancernych i powietrzno-desantowych, na kierunku hipotetycznej konfrontacji z NATO w Obwodzie Kaliningradzkim, Leningradzkim i Pskowskim. W sposób ciągły prowokuje NATO poprzez bezprecedensowe akty agresji na morzu, w powietrzu, cyberprzestrzeni i w sferze informacyjnej. Ponadto w ostatnim czasie mamy do czynienia z przegrupowaniem do Obwodu Kaliningradzkiego zestawów raketowych zdolnych do przenoszenia głowic jądrowych *Iskander* i wprowadzeniem na Bałtyk dwóch najnowocześniejszych korwet raketowych typu *Bujan-M* z bronią jądrową na pokładzie (Dwie, 2016). W opinii niektórych ekspertów FR może próbować zastraszać Państwa Bałtyckie użyciem taktycznej broni jądrowej. Wywierać presję na Białoruś i próbować rozmieszczać na jej terytorium lotnictwo, wojska lądowych i siły specjalnych, co w konsekwencji miałyby doprowadzić do regionalnej przewagi i wykreowanie wrażenia, że to Sojusz prowokuje i eskaluje konfrontację (Stoicescu, 2016). Do tego dochodzi seria

¹ W FR obowiązują dwa podstawowe kryteria użycia sił zbrojnych: 1) Poważne zagrożenie bezpieczeństwa, zwłaszcza zdrowia lub życia obywateli lub żołnierzy stacjonujących za granicą; 2) Zwrócenie się przez takie osoby do władz Rosji o udzielenie takiej pomocy. Innym kryterium może być zwrócenie się o pomoc do FR przez władze danego państwa, co pozwoliłoby na zalegitymizowanie takich działań na arenie międzynarodowej (Menkiszak, 2014, s.6).

rosyjskich ataków hakerskich na USA oraz zerwanie przez Moskwę ważnego porozumienia nuklearnego dotyczącego utylizacji nadliczbowego materiału do broni nuklearnej. Jako cenę wznowienia układu rosyjski prezydent W. Putin przedstawił absolutnie zaporowe warunki i zażądał wycofania wszystkich sił i instalacji NATO za Łabę oraz zniesienie sankcji (Górzyński, 2016). Potwierdzeniem prowadzenia przez Kreml ekspansji militarnej i dominacji strategicznej jest chęć Moskwy posiadania stałych bazy wojskowych na Kubie, w Wietnamie, Syrii i Egipcie (Rosja, 2016).

Obecnie daje się zauważyć również duże dysproporcje na niekorzyść NATO, co do rozmachu ćwiczeń wojskowych jak i sposobów ich prowadzenia. Moskwa na przyszły 2017 rok planuje ćwiczenia *Zapad*, w których weźmie udział ponad 90 tys. żołnierzy, ukierunkować na agresywne działania przeciwko batalionowym grupom bojowym rozmieszczonym w Państwach Bałtyckich i w Polsce oraz doprowadzić do ich neutralizacji. NATO ma problem z mobilizacją zgrupowań powyżej 30 tys. żołnierzy, co może świadczyć zarówno o braku woli politycznej jak i braku zdolności. Należy sądzić, że wojska lądowe są nie przygotowane do szybkiego przybycia na teatr działań operacyjnych, co ma swoje konsekwencje dla państw zagrożonych rosyjską agresją (Brzezinski, Varangis, 2016). Rosyjskie ćwiczenia są prowadzone z zaskoczenia. Jak podają media mają one charakter sprawdzianów gotowości bojowej. W ten sposób obchodzi się zasady transparentności, a z drugiej strony kreuje zagrożenia dla Sojuszu. Faktem jest, że NATO ma globalną przewagę w zdolnościach nad FR, tym niemniej, co potwierdzają zarówno ćwiczenia jak i doświadczenia z konfliktu na Ukrainie, FR jest w stanie znacznie szybciej niż Sojusz dokonać koncentracji wojsk na wybranych kierunkach strategicznych. Dlatego decydenci powinni brać pod uwagę zagrożenia wynikające z rosyjskich manewrów. Dążyć również do podniesienia ogólnej zdolności obronnej Sojuszu Północnoatlantyckiego, co wymaga większych wysiłków niż ustanowienie wysuniętej obecności czy wydzielenie sił do „szpicy” (Bataliony, 2016).

Ważnym elementem w strategii przywracania równowagi pomiędzy Rosją a NATO i neutralizowania korzyści jakie Sojusz osiągnął w ciągu ostatnich dwóch dekad, stanowi dla Moskwy region Morza Czarnego. Celem utrzymania dominacji jest nie tylko ochrona południowej części FR ale przede wszystkim zastraszenie sąsiednich, odizolowanych państw i uniemożliwienie NATO dostępu do Ukrainy, Mołdawii i Kaukazu. Z drugiej strony dominacja na Morzu Czarnym stanowi dobrą podstawę do kreowania wpływów Moskwy na Półwyspie Bałkańskim i wschodnim akwenie Morza Śródziemnego. Korzyści odniesione w regionie przez FR w rezultacie błędnie prowadzonej polityki NATO i administracji B. Obamy w konsekwencji pozwoliły, przy zastosowaniu tzw. hard i soft agresji, na osiągnięcie własnych celów politycznych, dominację i kreowanie strefy wpływów w regionie, przy jednoczesnej dyskredytacji NATO i Unii Europejskiej. Kluczowym celem FR w regionie Morza Czarnego jest zamknięcie basenu i niedopuszczenie do jego nadzoru przez państwa Zachodu poprzez zastosowanie środków militarnych i niemilitarnych. W stosunku do Rumunii i Bułgarii celem jest zneutralizowanie wschodniej flanki NATO i pozbawienie reakcji na agresywne działania wobec innych państw regionu. Potencjalnym scenariuszem kreującym niestabilność w regionie może być rozcięcie Ukrainy i połączenie Krymu z Nadniestrzem, a następnie przyłączeniu go do terytorium FR i usta-

nowienie fizycznej, lądowej granicy z NATO, a także sprawowanie kontroli na ujściu Dunaju i ustanowienie Mołdawii państwem satelitarnym (Bugajski, Doran, 2016, s. 6). W obliczu tak nakreślonego scenariusza niepokój NATO budzi militaryzacja Krymu, polegająca na budowie instalacji raketowych K-300P Bastion², systemów przeciwlotniczych S-400 i rozmieszczeniu dwóch brygad *Iskander* o zasięgu do 500 km, a także dyslokowaniu bombowców strategicznych Tu-22. Na początku 2016 roku FR zapowiedziała również rozmieszczenie 15 nowoczesnych okrętów wojennych zdolnych do zwalczania zagrożeń z powietrza, morza i spod powierzchni wody, w tym czterech zdolnych do przenoszenia pocisków raketowych klasy cruise o zasięgu do 3000 km (Russia, 2016). Kreml dąży też do pozyskania zdolności³ uniemożliwiających Sojuszowi akces do całego obszaru basenu Morza Czarnego (Bugajski, Doran, 2016, s. 2) i ewentualnego udzielenia pomocy państwom członkowskim i partnerskim w sytuacjach zagrożenia.

Kształtowanie bezpieczeństwa przez Sojusz w obszarze odpowiedzi traktatowej

NATO bacznie śledzi posunięcia FR i ocenia próby zastraszenia krajów europejskich. J. Stoltenberg wyjaśnia, że nie widzi żadnego bezpośredniego zagrożenia (Szeff, 2016), jednak Sojusz nie może pozostawać bierny. Ważnym podkreślenia jest fakt, że w sytuacji zamrożonego dialogu z Rosją, na szczycie w Warszawie ustalono, że wobec Moskwy należy przyjąć nowe, dwutorowe podejście. Z jednej strony prowadzić działania polegające na odstraszeniu i obronie, a z drugiej podejmować rozmowy (Schwarzgruber, 2016). NATO nie dąży do konfrontacji z Rosją i nie chce nowej zimnej wojny. W rzeczywistości nadal podejmuje wysiłki budowania konstruktywnych stosunków opartych na współdziałaniu, ale w oparciu o mechanizmy perswazyjne właściwe kolektywnej obronie (Szeff, 2016).

Prowadzona przez ekspertów ocena działań podejmowanych przez FR wskazuje, że zagrożenia są naprawdę duże. Moskwa niezbyt poważnie traktuje odstraszenie Sojuszu, ale poziom agresji i wzajemnej niechęci stale rośnie. Według O'Grady'ego, napięcie roku 2016 nie jest jeszcze tak krytyczne, jak to z czasów kryzysu kubańskiego w 1962 roku czy najchłodniejszego okresu zimnej wojny z początku lat 80. zeszłego stulecia. Tym niemniej, po wygraniu wojny na Ukrainie i zaanektowaniu Krymu oraz *de facto* wschodniej

² Rosja w ataku na Syrię wykorzystwała najnowocześniejsze sprzęt bojowy. Po raz pierwszy rakiety Onyks odpalone zostały z systemu wyrzutni Bastion, chociaż wykorzystywane przez nie rakiety „Onyks” są klasyfikowane jako przeciwokrętowe. Oprócz tego wykorzystano samoloty SU-33, które startowały z lotniskowca „Admirał Kuzniecowa”, a także rakiety manewrujące systemu Kalibr wystrzelone z rosyjskiej fregaty „Admirał Grigorowicz” (Rosjanie, 2016).

³ Tak zwana koncepcja A2AD to połączenie działań przeciwnika, które ograniczają możliwości militarnego dostępu do danego obszaru, z działaniami, które ograniczają możliwość operowania w obszarze kontrolowanym przez przeciwnika. W tym wypadku chodzi o rozbudowane rosyjskie instalacje, na które składają się przede wszystkim systemy radarowe i pociski obrony powietrznej, pociski raketowe przeznaczone do uderzania w cele lądowe i morskie, a także lotnictwo i marynarka. Najważniejsze, że system ten tworzy rodzaj klosza, który utrudnia, czy wręcz uniemożliwia operacje NATO w obszarze jego zasięgu (Michtha, 2016).

części państwa ukraińskiego, w dalszej perspektywie celami prezydenta Rosji mogą być Państwa Bałtyckie i Gruzja (Czy trzecia, 2016).

Fundamentalne cele NATO wciąż pozostają niezmiennie. Podstawowym priorytetem jest zagwarantowanie wolności i bezpieczeństwa wszystkich członków z wykorzystaniem środków politycznych i wojskowych. Wspólne wartości, przywiązanie do zasad wolności jednostki, demokracja, prawa człowieka i praworządność stanowią kanwę zapewniania bezpieczeństwa, a zarazem odpowiedzialności zbiorowej i przywołania artykułu 5 Traktatu Waszyngtońskiego w przypadku pojawienia się zagrożeń (Koncepcja, 2011).

W obecnej napiętej sytuacji z Rosją paradygmat zapewniania bezpieczeństwa NATO osadza się na trzech komponentach: wysuniętej obecności, odstraszeniu i promowaniu stabilności poza granicami odpowiedzialności traktatowej. Wysunięta obecność NATO realizowana jest na zasadzie postanowień szczytu z Newport i Warszawy. Opiera się na wdrożeniu Planu Działań na Rzecz Gotowości, tzw. *Readiness Action Plan (RAP)* i adaptacji Sojuszu do nowych wyzwań⁴. Na początku przyszłego roku na północnym wschodzie NATO zaplanowano rozmieszczenie czterech międzynarodowych batalionowych grup bojowych, które będą stacjonować w Estonii, na Łotwie, Litwie i w Polsce. W Polsce stacjonował będzie batalio amerykański, w Estonii państwem ramowym będzie Wielka Brytania, na Łotwie Kanada, a na Litwie Niemcy. Pododdziały przybędą na czas nieokreślony i będą na zasadzie rotacyjnej zmieniać się co sześć-dziewięć miesięcy. Na południowym wschodzie planuje się wzmocnienie obecności wojsk sojuszniczych w Rumunii i Bułgarii, zorganizowanych w wielonarodową brygadę, a także środki koordynowania sojuszniczych działań w powietrzu i na morzu (Obrona, 2016).

W ramach wysuniętej obecności NATO oraz amerykańskiej inicjatywy wzmocnienia regionu Europy Wschodniej w marcu 2017 roku przybędzie do Polski Pancerna Brygadowa Grupa Bojowa (ang. Armored Brigade Combat Team – ABCT) oraz dodatkowo grupa zadaniowa Brygady Lotnictwa Bojowego. Działania sił sojuszniczych w Polsce będą koordynowane przez wielonarodowe dowództwo dywizji sformowane w Elblągu (MON, 2016). Ponadto, obecnie w Europie stacjonują dwie inne amerykańskie brygady, a trzecia ma permanentnie ćwiczyć w regionie. Plany zakładają też ulokowanie składu ciężkiego sprzętu dla wojsk lądowych. Pozwoliłoby to w razie potrzeby na szybkie sformowanie czwartej brygady (Gen. Scaparrotti, 2016). Ocenia się, że wysunięta wzmocniona obecność wojsk sojuszniczych w Państwach Bałtyckich i w Polsce to znaczący krok do zwiększenia odstraszenia, ale to część większej całości kompleksowych działań zapewniających bezpieczeństwo euroatlantyckie. Zaliczyć do nich można między innymi przygotowanie odpowiedzi w przestrzeni powietrznej i na morzu, a także usprawnienie procesami kierowania i dowodzenia w Sojuszu.

⁴ Zaplanowano: podniesienie zdolności i gotowości Sił Odpowiedzi NATO do reagowania, utworzenie elementów struktur dowodzenia NATO i baz logistycznych na terytorium państw wschodniej flanki, podniesienie gotowości Dowództwa Wielonarodowego Korpusu Północ–Wschód, podniesienie zdolności Stałych Sił Morskich, rozbudowę infrastruktury do przyjęcia wojsk sojuszniczych w państwach tzw. wschodniej flanki. NATO (Readiness, 2014).

Wielonarodowe jednostki wojskowe znajdujące się w pobliżu granicy z FR na pewno pozytywnie wpłyną na polityczną wartość odstraszenia. Ważne jest jednak, aby przybywające pododdziały sił zbrojnych były dobrze wyszkolone, a także wyposażone w sprzęt bojowy i zdolności odpowiadające zagrożeniom oraz były uzupełnieniem zdolności posiadanych przez państwa, na których przebywają. Ich ilość powinna być na tyle duża, aby można zapewnić prowadzenie samodzielnej operacji obronnej, co najmniej do czasu przybycia jednostek wzmocnienia. W odpowiedzi na wdrażanie przez FR programów mobilizacji wojskowej, powiększanie wydatków na obronność, rozwijanie nowych zdolności bojowych i ćwiczenia użycia siły wobec państw sąsiednich, NATO planuje skrócenie czasu reakcji przybywających w rejon konfliktu żołnierzy w sile nawet do 300 tys. do dwóch miesięcy. Chociaż siłą pierwszej reakcji będzie tzw. *szpica* w Europie Wschodniej, która może być w pełni zmobilizowana w ciągu pięciu dni, to kluczowe jest szybkie narastanie sił sojuszniczych, których liczbę szacuje się nawet na 3 mln osób (NATO, 2016c).

Wielu analityków uważa, że zwiększona obecność wojsk wzdłuż północno-wschodniej flanki Rosji, sygnalizująca zobowiązanie do wspólnej obrony, jest działaniem ograniczonym i niewystarczającym (Michta, 2014). Ocenia się, że w aspekcie prowokacyjnych i agresywnych działań FR zarówno na wschodnim jak i południowym kierunku strategicznym NATO, odstraszenie bronią konwencjonalną nie gwarantuje osiągnięcia celów bezpieczeństwa. Skuteczniejsze jest odstraszenie bronią jądrową, szczególnie w sytuacji braku zgody niektórych państw Europy Zachodniej na stałe stacjonowanie pokaznych sił na terytorium nowych członków, ze względu na obawy o naruszenie zapisów Aktu Stanowiącego o Wzajemnych Stosunkach, Współpracy i Bezpieczeństwie NATO-Rosja⁵ z 1997 roku (Henzel, 2014). Wydaje się, że w obecnych uwarunkowaniach politycznych najlepsze efekty przyniesie odstraszenie konwencjonalne zintegrowane z odstraszeniem nuklearnym.

Potencjał obrony i odstraszenia NATO obejmuje połączenie zdolności nuklearnych i konwencjonalnych, ale nie wymaga kopiowania zdolności i polityki Rosji, czy żadnych innych państw nuklearnych pozostających poza NATO. W przewidywalnej przyszłości jego podstawową rolą jest zapewnienie NATO zdolności odstraszenia wobec wszelkich potencjalnych przeciwników (Odstraszenie, 2016). Komunikat ze szczytu w Warszawie w § 53 wyraźnie podkreśla konieczność bazowania broni nuklearnej (USA) na terytorium Europy i potrzebę dostarczenia przez sojuszników zdolności wspierających wraz z infrastrukturą (Warsaw, 2016). Nic nie mówi się o gotowości sił nuklearnych, ale przecież dostępna jest wiedza o możliwościach wykonywania taktycznych uderzeń nuklearnych przez samoloty wielozadaniowe. Dlatego też, aby zachować wiarygodne narzędzie odstraszenia, konieczna jest modernizacja komponentu powietrznego samolotów

⁵ NATO podjęło jednostronne zobowiązanie, że nie ma zamiaru i powodu do rozmieszczania broni jądrowej na terytorium nowych członków, ani żadnej potrzeby zmiany jakiegokolwiek aspektu postawy nuklearnej NATO. Ponadto zobowiązało się do przestrzegania traktatu CFE o rozmieszczeniu sił konwencjonalnych w Europie. Nic nie wspomina się o liczbie sił NATO, bądź bazach tych sił na terytorium nowych członków (Founding, 1997).

podwójnego zastosowania przez wszystkie państwa natowskie, których to dotyczy (Odstraszenie, 2016). Uderzenia jądrowe bierze się pod uwagę, co prawda w ostateczności, tym niemniej z komunikatu można wyczytać, że NATO posiada zdolności do narzucenia potencjalnemu agresorowi takich kosztów, które byłyby nieopłacalne z punktu widzenia korzyści jakie mógłby uzyskać. W konkluzji można stwierdzić, że w Warszawie NATO nie pozostawiło rosyjskich działań prowokacyjnych bez odpowiedzi oraz wysłało silny i wiarygodny sygnał odstraszenia nuklearnego.

Kształtowanie bezpieczeństwa w regionie Morza Czarnego

Basen Morza Czarnego jest krytyczny dla bezpieczeństwa zarówno wschodniej, jak i południowej flanki NATO. Tymczasem równowaga sił w tym regionie przechyla się na korzyść Rosji, dążącej do rozszerzenia imperialnych wpływów i podważenia postzimnowojennego ładu międzynarodowego. Po aneksji Krymu przez FR zwiększyło się zaniepokojenie państw położonych w basenie Morza Czarnego, a szczególnie Rumunii i Turcji. Niektórzy eksperci twierdzą, że Morze Czarne może w krótkim czasie być kontrolowane wyłącznie przez FR. Jednak nie wszystkie kraje postrzegają zagrożenia płynące ze strony FR w taki sam sposób. Rumunia podkreśla, że największe wyzwania dla południowo – wschodniej części obszaru traktatowego płyną ze strony państw granicznych, a więc Krymu, Abchazji, Południowej Osetii, Nadniestrza i Mołdawii. Inne stanowisko prezentuje Bułgaria, którą łączą bliskie stosunki z FR. W odpowiedzi na propozycje Rumunii z początku 2016 roku dotyczące stałej obecności okrętów NATO (Chiriac, 2016) Bułgaria twierdzi, że ich zbyt duża liczba jest prowokacyjna, szkodliwa dla rozwoju ekonomicznego oraz turystycznego i może zamienić akwen w terytorium wojny (Champion²⁰¹⁶). W opinii zastępcy sekretarza generalnego NATO A. Vershbowa, obecność większej ilości okrętów zintegrowanych w ramach wspólnej operacji z Gruzją i Ukrainą mogłaby stanowić część szerszej strategii odstraszenia FR w regionie (Tsolova, 2016). Sojusz jest żywotnie zainteresowany obroną swoich członków, jednak praktycznie ze względu na ograniczenia narzucone przez Konwencję z Montreux (Cieśniny, 2016) wiarygodność odstraszenia NATO będzie głównie uzależniona od zdolności morskich posiadanych przez Bułgarię, Rumunię i Turcję. W sytuacji nasilenia się rosyjskich prowokacji rozważa się również rozmieszczenie przeciwokrętowych i przeciwlotniczych zestawów rakietowych w Bułgarii i Rumunii (Bugajski, Doran, 2016, s. 4). Niestety Sojusz nie posiada jasnych i konkretnych planów przeciwstawienia się zdolnościom FR do projekcji siły i wzbraniania dostępu do akwenu, podobnych chociażby do tych, które zostały opracowane w odniesieniu do akwenu Morza Bałtyckiego. To nie znaczy, że nie jest zainteresowany prowadzeniem działań odstrasżających i gwarantujących zachowanie suwerenności i nienaruszalności terytorialnej wszystkich państw znajdujących się w basenie Morza Czarnego. Na początku grudnia 2015 roku, w rezultacie implementacji RAP, aktywowano wysokiej gotowości wielonarodowe dowództwo dywizji Południe – Wschód, które będzie koordynowało działaniami sił sojuszniczych w regionie (NATO, 2016a). W Rumunii i Bułgarii utworzono jednostki integracyjne ang. *NATO Force Integration*

Units (NFIUs), których zdaniem jest: stworzenie warunków do przyjęcia pododdziałów sił bardzo szybkiego reagowania⁶, harmonizacja procesów planistycznych i podnoszenie świadomości sytuacyjnej Sojuszu (NATO, 2016d). Południowa strategia Sojuszu polega na zwiększeniu zdolności do prowadzenia rozpoznania i monitorowania sytuacji powietrznej w związku z aktywnością FR w Syrii. W lutym 2016 roku podjęto decyzję o lotach samolotów wczesnego ostrzegania AWACS, rozmieszczeniu baterii *Patriot* w Turcji, zwiększonej obecności we wschodniej części Morza Śródziemnego i Morza Czarnego oraz o zamiarze prowadzeniu dużych ćwiczeń wojskowych (NATO, 2016b). W marcu 2016 roku uruchomiono z Ukrainą program regionalnej kontroli przestrzeni powietrznej mającego na celu poprawę koordynacji i współdziałania cywilno – wojskowego (NATO, 2016e), a w kwietniu prezydent Ukrainy zapewnił o przystąpieniu do tworzenia brygady Bułgarsko – Rumuńsko – Ukraińskiej (Ukrainian, 2016). Zamiar szerszej współpracy NATO z Ukrainą, Gruzją i Mołdawią został wyartykułowany na szczycie w Warszawie (Warsaw, 2016). Sojusz ma pełną świadomość, że regionalne bezpieczeństwo ekonomiczne, a szczególnie energetyczne ma duży wpływ na rozwój całej Europy, a bezpieczeństwo militarne jest jego gwarantem. Swobodny dostęp do bogatych, podmorskich surowców energetycznych i ich transport morski jest kluczowy dla współpracy międzynarodowej, wymiany handlowej i wzrostu ekonomicznego państw basenu Morza Czarnego. Nie można przy tym zapominać o potencjalnie bogatych podmorskich złożach surowców energetycznych. Jednocześnie Morze Czarne ma strategiczne znaczenie z racji rurociągów, które mogłyby połączyć Europę z bogatym w ropę i gaz basenem Morza Kaspijskiego (Bednarzak, 2016).

Skomplikowana sytuacja w regionie kreuje różnorodne wyzwania dla bezpieczeństwa. W opinii ekspertów strategia jego zapewniania powinna się opierać na trzech filarach (Horrell, 2016, s. 4): 1) Efektywnym odstraszeniu i zbiorowej obronie; 2) Stabilności i bezpieczeństwie państw partnerskich oraz dążących do wyrwania się spod wpływów FR; 3) Regionalnym bezpieczeństwie ekonomicznym. Wydaje się, że najlepszą strategią dla przyszłości regionu byłaby zintegrowana strategia wieloaspektowa, obejmująca zaangażowanie zarówno NATO jak i Unii Europejskiej (UE). Działania tych organizacji powinny być synchronizowane i ukierunkowane na przeciwdziałanie zagrożeniom hybrydowym, zwiększanie odporności, budowanie zdolności obronnych, w tym do cyberobrony, zapewnianie bezpieczeństwa morskiego oraz prowadzenie ćwiczeń (Warsaw, 2016). UE powinna dominować szczególnie w obszarze bezpieczeństwa ekonomicznego/energetycznego i politycznego. NATO powinno z kolei podejmować wysiłki dyplomatyczne i militarne. Powinno prowadzić dotychczasową politykę otwartych drzwi dla nowych członków, gdyż państwa aspirujące i partnerskie będą promowały stabilność i bezpieczeństwo w regionie. Motywowanie do członkostwa wiązać się też będzie

⁶ Zaplanowano, że siły bardzo wysokiej gotowości bojowej tzw. *The Very High Readiness Joint Task Force (VJTF)* nazywane potocznie szpicą będą w ciągu kilku dni gotowe do podjęcia działań operacyjnych. Będą one wchodziły w skład sił odpowiedzi NATO tzw. *the NATO Response Force (NRF)*, a ich trzon stanowiła będzie wielonarodowa brygada ogólnowojskowa posiadająca około 5000 żołnierzy wojsk lądowych wspierana komponentem wojsk specjalnych oraz komponentem powietrznym i morskim. W sumie pododdziały sił bardzo szybkiego reagowania mogą liczyć do 20.000 żołnierzy.

z prowadzeniem reform obronnych i pozyskiwaniem nowych zdolności, stosownych do potrzeb Sojuszu. W zakresie działań dyplomatycznych ważne jest, jak podkreślono na szczycie w Warszawie, aby prowadzić dialog z Rosją na wszystkich możliwych forach i płaszczyznach, aby uniknąć niezrozumienia, błędnych ocen i niezamierzonej eskalacji napięcia. Należałoby się skupić na promowaniu transparentności i przewidywalności działań obu stron.

Na pewno NATO w regionie powinno prezentować solidną postawę obronną opartą na obecności na lądzie, a także prowadzeniu operacji w międzynarodowej przestrzeni powietrznej i na wodach Morza Czarnego. Plany Sojuszu powinny przewidywać przeciwdziałanie podstępnej i otwartej agresji FR przeciwko członkom NATO w basenie i równocześnie promować szeroko pojęte wartości obronne, a nie pojedyncze, regionalne inicjatywy (Bugajski, Doran, 2016, s. 15). Strategia poszczególnych państw członkowskich i partnerskich nie powinna ograniczać się jedynie do militarnej odpowiedzi, a raczej powinna być ukierunkowana na zintegrowane zastosowanie wszystkich instrumentów oddziaływania będących w ich dyspozycji.

Dla podniesienia bezpieczeństwa w akwenie absolutnie kluczowa jest stała obecność sojuszniczych okrętów wojennych oraz prowadzenie ćwiczeń wojskowych. Na jesiennym szczycie ministerialnym w 2016 roku w Brukseli USA, Turcja, Polska oraz Kanada, Niemcy i Rumunia zadeklarowały gotowość do rozmieszczenia swoich okrętów na Morzu Czarnym w 2017 roku (Mihailescu, 2016). W celu skoordynowania działań defensywnych, a także planowania i kierowania ćwiczeniami, konieczne jest ustanowienie dowództwa regionalnego. W skład dowództwa powinny wchodzić na stałe Bułgaria, Rumunia i Turcja oraz Gruzja i Ukraina wzmocnione obecnością np. USA, Francji, Niemiec, Wielkiej Brytanii czy Włoch (Cohen, 2016). Budowanie wzajemnego zaufania, a zarazem bezpieczeństwo w regionie, na pewno poprawiłoby skłonienie sił morskich FR do udziału w operacji prowadzonej pod flagą NATO.

Ze względu na ograniczenia podyktowane Konwencją z Montreux, ciągła obecność Sił NATO jest możliwa w międzynarodowej przestrzeni powietrznej ponad wodami basenu. W lipcu 2016 roku Bułgaria w rezultacie agresywnego, kilkukrotnego naruszenia przestrzeni powietrznej przez rosyjskie samoloty poprosiła o prowadzenie misji policyjnej. W ramach amerykańskiej aktywności sił zbrojnych w Europie i operacji Atlantic Resolve mającej na celu wzmocnienia wschodniej flanki Sojuszu, 194 ekspedycyjny dywizjon myśliwski Powietrznej Gwardii Narodowej stanu Kalifornia wyposażony w samoloty F-15C Eagle we wrześniu 2016 wykonywał zadania ochrony przestrzeni powietrznej nad terytorium Bułgarii (Samoloty, 2016). Jednak ze względu na ograniczone możliwości środków przeciwlotniczych wydaje się, że powietrzne misje policyjne są najlepszą alternatywą, tym bardziej, że samoloty mogą przenosić rakiety do zwalczania okrętów nawodnych i podwodnych. Ponadto koniecznością jest posiadanie przez NATO zdolności do prowadzenia intensywnego rozpoznania i nadzoru powietrznego oraz monitorowania z powietrza sytuacji naziemnej. Ocenia się, że posiadane obecnie zdolności, np. samolotów wczesnego ostrzegania AWACS, ze względu na wielość priorytetów są obecnie niezadawalające. Brakuje również innych zdolności, do których należy zaliczyć między innymi środki rozpoznania i walki radioelektronicznej, mobilne środki łączności, obronę

w cyberprzestrzeni, obronę przeciwlotniczą do osłony baz i potów oraz przeciwrakietową, a także zdolności do zwalczania okrętów podwodnych (Bugajski, 2016, s. 5). Państwa członkowskie powinny dążyć do pozyskania nowych zdolności w wymiarze morskim. Pilnie potrzebna jest nowa flota pływająca pod flagami Bułgarii, Rumunii i Turcji oraz modernizacja starej. Potrzebne są amfibie oraz środki bezpilotowe, odporne na oddziaływanie radioelektroniczne (Bugajski, Doran, 2016, s. 16). Ze względu na ofensywne zdolności FR nie można też zapominać o budowie nowoczesnych systemów ograniczania dostępu do własnego terytorium. Rumunia i Bułgaria powinny rozwijać zdolności do ochrony własnej infrastruktury cywilno-wojskowej oraz uniemożliwiającej dostęp do przestrzeni walki poprzez pozyskanie systemów przeciwdziałania obiektom nawodnym, podwodnym, powietrznym i lądowym (Bugajski, Doran, 2016, s. 16).

Konkludując – Sojusz i państwa członkowskie powinny być zogniskowane na południowo – wschodnim kierunku strategicznym i zainteresowane utrzymaniem stabilności i bezpieczeństwa w całym regionie Morza Czarnego. Celowym jest za wszelką cenę utrzymanie permanentnej obecności w wymiarze lądowym, powietrznym i morskim. Należy dążyć do intensyfikowania działań dyplomatycznych w regionie i podejmowania kompleksowej współpracy ze wszystkimi państwami basenu oraz organizacjami międzynarodowymi (Horrell, 2016, s. 7).

Wnioski

Ocenia się, że działania uchwalane na szczycie w Warszawie wzmocnią bezpieczeństwo wszystkich sojuszników i zapewnią ochronę terytorium Sojuszu, obywateli krajów członkowskich, przestrzeni powietrznej i szlaków morskich, w tym atlantyckich, przed wszelkimi zagrożeniami, gdziekolwiek się one pojawią. W tym kontekście odpowiedź NATO odzwierciedla jedność i jest adekwatna do nowych uwarunkowań bezpieczeństwa, pokazując zdolność i gotowość do wzajemnej obrony. W opinii sygnatariuszy postanowień z Warszawy kroki te, mają charakter obronny, proporcjonalny i zgodny z zobowiązaniami, międzynarodowymi normami oraz są wyrazem poszanowania dla europejskiej architektury bezpieczeństwa (Warsaw, 2016).

NATO nie prowadzi konfrontacji z FR i nie chce nowej, zimnej wojny ani wyścigu zbrojeń. Sojusz poszukuje dialogu z Rosją na wszystkich możliwych polach oraz jest gotowy do współpracy w ramach ustalonej i sprawdzonej formuły Rady NATO – Rosja. Filozofia podejmowanych działań w celu zapewnienia bezpieczeństwa osadza się na proporcjonalności, stosownie do występujących zagrożeń. Z drugiej strony, w nowej sytuacji bezpieczeństwa, w odpowiedzi na zagrożenie użycia przez FR siły wobec sąsiadujących państw, konfrontacyjną retorykę i ciągle pozyskiwanie nowych zdolności, NATO jest zmuszone do podejmowania działań odstraszających. Celem tych działań nie jest prowokowanie do konfliktów, ale ich zapobieganie. Najlepszym sposobem na dokonanie tego jest siła, spójność i gotowość do stanowczej odpowiedzi.

W zakresie promowania i kształtowania stabilności poza granicami odpowiedzialności traktatowej ocenia się, że decyzje podjęte na szczycie w Warszawie są niewystarczają-

ce, szczególnie w odniesieniu do regionu Morza Czarnego. Nie zmieniają one znaczącej przewagi siły FR. Propozycje aktywności Sojuszu nie korelują ani z poziomem odstraszania, ani z działaniami obronnymi przewidywanymi dla obszaru basenu Morza Bałtyckiego. Zapowiedziane inicjatywy z pewnością nie powstrzymają Rosji przed wzmacnianiem militarnej obecności FR i jej dominacji w regionie. NATO musi podjąć nowe, niezbędne kroki zmierzające do jak najszybszego uruchomienia wielonarodowego, regionalnego dowództwa, a także pozyskać zdolności niezbędne do prowadzenia skutecznych działań odstraszających w regionie.

Bibliografia

- Banasik M., (2016), *Bezpieczeństwo w aspekcie zagrożeń hybrydowych*, „Kwartalnik Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia AON” nr 3 (19), 7 – 24.
- Bataliony NATO „na celowniku” rosyjskich ćwiczeń Zapad z udziałem 90 tys. żołnierzy*, (2016), Portal internetowy Wiadomości.pl, 29.20. Pobrane 20 listopada, z: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Bataliony-NATO-na-celowniku-rosyjskich-cwiczen-Zapad-z-udzialem-90-tys-zolnierzy,wid,18563026,wiadomosc.html?ticaid=1181da>
- Bednarzak T., (2016), *NATO przegrywa z Rosją w basenie Morza Czarnego*. Pobrane 28 listopada 2016, z: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,NATO-przegrywa-z-Rosja-w-basenie-Morza-Czarnego,wid,18604431,wiadomosc.html?ticaid=11827c>
- Военная доктрина Российской Федерации*, Moskwa, (2014) 30 декабря. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>
- Brzezinski I. and Varangis V., (2016), *The NATO-Russia Exercise Gap... Then, Now, & 2017*, Atlantic Council, 25.10. Pobrane 20 listopada, z: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/the-nato-russia-exercise-gap-then-now-2017>
- Bugajski J., (2016). *Preventing Romania's isolation*, CEPA. Pobrane 18 listopada 2016, z: <http://cepa.org/europe-edge/preventing-romania-isolation>
- Bugajski J. and Doran P., (2016), *Black Sea Defended NATO Responses to Russia's Black Sea Offensive*, Warszawa 09.07.
- Champion M., (2016), *Unity May Be Tested by Next Challenge*, Portal Bloomberg, 09.06. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2016-07-09/baltics-to-black-sea-nato-unity-may-be-tested-by-next-challenge>
- Cieśniny czarnomorskie*, (2016), Portal Stosunki Międzynarodowe – słownik. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/slownik/49-c/469-ciesniny-czarnomorskie>
- Chiriac M., (2016), *Romania Wants Permanent NATO Black Sea Force*, Portal internetowy BalkanInsight, 02.03. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://www.balkaninsight.com/en/article/romania-calls-for-permanent-nato-black-sea-force-02-01-2016-1>
- Cohen A., (2016), *NATO Should Stand Up Black Sea Command Before It's Too Late*, Portal internetowy TheWorldPost. Pobrane 18 listopada 2016, z: http://www.huffingtonpost.com/dr-ariel-cohen/nato-should-stand-up-blac_b_10831440.html, dostęp 18.11.2016.
- Стратегия национальной безопасности Российской Федерации*, (2015) Moskwa, 31 декабря. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/l8iXkr8XLAtxeilX7JK3XXy6Y0AsHD5v.pdf>
- Czy trzecia wojna światowa już trwa?*, (2016), portal internetowy Interia.pl, 14.10. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://fakty.interia.pl/swiat/news-czy-trzecia-wojna-swiatowa-juz-trwa,nId,2290285>

- Dwie nowoczesne rosyjskie korwety Bujan-M na Bałtyku. Mogą przenosić broń atomową, (2016), portal internetowy Wiadomości.pl, 26.10. Pobrane 11 listopada, z: http://wiadomosci.wp.pl/kat,1329,title,Dwie-nowoczesne-rosyjskie-korwety-Bujan-M-na-Baltyku-Moga-przenosic-bron-atomowa,wid,18559523,wiadomosc.html?ticaid=118085&_tictsn=3
- Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, (1997) France, 26.05. Pobrane 30 października 2016, z: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm
- Gen. Scaparrotti podkreśla znaczenie warszawskiego szczytu NATO: Wysunięta obecność na wschodniej flance to nie wszystko!, (2016), Portal internetowy W polityce.pl, 09.07. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://wpolityce.pl/swiat/300067-gen-scaparrotti-podkresla-znaczenie-warszawskiego-szczytu-nato-wysunieta-obecnosc-na-wschodniej-flance-to-nie-wszystko>
- Górzyński O., Rosja znów potrzeba szabelką. Spieszy się przed wyborami w USA?, (2016), Portal internetowy wp.pl, 11.10. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Rosyjski-politolog-dlaczego-Putina-potwierdza-nowa-zimna-wojne,wid,18538947,wiadomosc.html>
- Henzel P., (2014), *Kontrowersje wokół Aktu NATO-Rosja z 1997 r.* „Trudno mówić, że NATO łamie to porozumienie”, portal internetowy onet.wiadomości, 08.12. Pobrane 30 października 2016, z: <http://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/kontrowersje-wokol-aktu-nato-rosja-z-1997-r-trudno-mowic-ze-nato-lamie-to/0veqz>
- Horrell S., (2016), *A NATO Strategy for Security in the Black Sea Region*, Atlantic Council, Issue Brief. Pobrane 18 listopada 2016, z: http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/NATO_Strategy_Black_Sea_Region_web_1004.pdf
- Koncepcja Strategiczna NATO, (2011), BBN. Pobrano 11 listopada 2016, z: <https://www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/2694,KoncepcjaStrategicznaNATOlumaczenie.html>
- Lyman R. (2016), *Eastern Europe Cautiously Welcomes Larger U.S. Military Presence*, The New York Times. Pobrane 11 listopada 2016, z: http://www.nytimes.com/2016/02/03/world/europe/eastern-europe-us-military.html?_r=0,
- Menkiszak M., (2014), *Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze Postradzieckim*, Komentarze, Numer 131, 1–7. Pobrane 07 listopada 2016, z: http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_131.pdf
- Mihailescu D., (2016), *Six NATO nations eager to increase Black Sea presence – Stoltenberg*, Portal internetowy RT News, 26.11. Pobrane 18 listopada 2016, z: <https://www.rt.com/news/364226-nato-black-sea-stoltenberg/>
- Michta A., (2014), *All Not Quiet on NATO's Eastern Front*, Carnegie Europe, 28.06. Pobrane 30 października 2016, z: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=63934>
- Michta A., (2016), *Michta: odpowiedź na rosyjski system A2/AD to wielkie wyzwanie dla NATO*, Dziennik Związkowy, 05.06. Pobrane 30 sierpnia 2016, z: <http://dziennikzwiazkowy.com/ameryka/michta-odpowiedz-na-rosyjski-system-a2ad-to-wielkie-wyzwanie-dla-nato/>
- MON ujawnia rozmieszczenie Sił Zbrojnych USA w Polsce, (2016), Portal internetowy Interia.pl, 05.11. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://fakty.interia.pl/polska/news-mon-ujawnia-rozmieszczenie-sil-zbrojnych-usa-w-polsce,nId,2301716>
- Морская доктрина Российской Федерации, Москва, (2015), 26 июля. Pobrane 10 listopada 2015, z: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/uAFi5nvux2twaqjftS5yrIZUVTJan77L.pdf>
- NATO activates new Multinational Division Southeast headquarters in Bucharest, (2016a), strona internetowa NATO. Pobrano 13 listopada 2016, z: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_125356.htm?selecte-dLocale=en
- NATO boosts its defence and deterrence posture, (2016b), Newsroom. Pobrane 13 listopada 2016, z: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_127834.htm
- NATO: Krótsza mobilizacja w razie rosyjskiej agresji, (2016c), Portal internetowy Interia.pl, 07.11. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://fakty.interia.pl/swiat/news-nato-krotsza-mobilizacja-w-razie-rosyjskiej-agresji,nId,2302250>

- NATO Response Force (NRF), (2016d), Fact Sheet. Pobrano 30 listopada 2016, z: <https://www.shape.nato.int/page349011837>
- NATO-Ukraine Regional Airspace Security Program progress, (2016e), NATO Communications and Information Agency. Pobrane 16 listopada 2016, z: https://www.ncia.nato.int/NewsRoom/Pages/160315_Ukraine-RASP.aspx
- Obrońca i odstraszanie. Spotkanie ministrów państw NATO, (2016), Portal Internetowy tvn.24, 26.10. Pobrane 30 listopada 2016, z: <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/ambasador-usa-przy-nato-bataliony-na-wschodniej-flance-do-wiosny,686896.html>
- Odstraszanie nuklearne i Sojusz w XXI wieku, (2016), Przegląd NATO. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://www.nato.int/docu/review/2016/Also-in-2016/nuclear-deterrence-alliance-21st-century-nato/PL/index.htm>
- Readiness Action Plan, (2014), December. Pobrane 11 listopada 2016, z: http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_12/20141202_141202-factsheet-rap-en.pdf
- Rosja rozszerza swoje bazy wojskowe, (2016), Portal internetowy Wiadomości.pl, 11.10. Pobrane 11 listopada, z: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1041267,title,Rosja-rozszerza-swoje-bazy-wojskowe,wid,18537693,wiadomosc.html?ticaid=117e29&ticrsn=5>
- Rosjanie zaatakowali cele w Syrii nowym rodzajem broni, (2016), Portal internetowy Wiadomości.pl, 16.11. Pobrane 18 listopada 2016, z: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Rosjanie-zaatakowali-cele-w-Syrii-nowym-rodzajem-broni,wid,18595241,wiadomosc.html?ticaid=11818f&ticrsn=3>
- Russia to respond to NATO Black Sea force by deploying new weapons – report, (2016), Portal internetowy RT, 09.01. Pobrane 10 listopada 2016, z: <https://www.rt.com/politics/329414-russia-to-respond-to-nato/>
- Samoloty USA wspierają misję NATO w Bułgarii, (2016), Portal wp.pl. Pobrane 30 listopada 2016, z: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Samoloty-USA-wspieraja-misje-NATO-w-Bulgarii,wid,18499367,wiadomosc.html?ticaid=1181a6>
- Schwarzgruber M., (2016), *Dialog i odstraszanie, czyli relacje NATO-Rosja*, Internetowy serwis informacyjny Polska Zbrojna, 09.07. Pobrane 11 listopada 2015, z: <http://polska-zbrojna.pl/home/article-show/19961?title=Dialog-i-odstraszanie-czyli-relacje-NATO-Rosja>
- Shlapak D.A., Johnson M., (2015), *Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank*. Wargaming the Defense of the Baltics, Santa Monica. Pobrane 11 listopada 2016, z: http://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1253.html
- Šešelgytė M., (2014), *Can Hybrid War Become the Main Security Challenge for Eastern Europe?* 17 October. Pobrane 07 listopada 2016, z: http://www.europeanleadershipnetwork.org/can-hybrid-war-become-the-main-security-challenge-for-eastern-europe_2025.html
- Stoicescu K., (2016), *Russia's Possible Reaction to NATO's Deployment of Defensive Forces in the Eastern Flank*, 13.06. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://www.icds.ee/blog/article/russias-possible-reaction-to-natos-deployment-of-defensive-forces-in-the-eastern-flank/>
- Szef NATO oświadczył, że nie chce „nowej zimnej wojny” z Rosją, (2016), Portal internetowy Gazeta Prawna.pl, 28.10. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/988686,nato-wojna-rosja-polityka.html>
- Tsolova T., (2016), *NATO's new deterrent may include bigger Black Sea presence*, Reuters, 22.04. Pobrane 11 listopada 2016, z: <http://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-nato-idUSKCN0XJ1S5>
- Ukrainian-Romanian-Bulgarian Brigade To Be Formed?, (2016), Portal internetowy Defence24.com. Pobrane 18 listopada 2016, z: <http://www.defence24.com/360667,ukrainian-romanian-bulgarian-brigade-to-be-formed>
- Warsaw Summit Communiqué, (2016), Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July. Pobrane 11 listopada 2016, z: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm